

Jerzy Gaul

(Warszawa)

ZNACZENIE ZASOBU ARCHIWUM GŁÓWNEGO AKT DAWNYCH DLA BADAŃ NAD HISTORIĄ WOJSKOWOŚCI MONARCHII HABSBUERSKIEJ OD POŁOWY XVIII DO POCZĄTKÓW XX WIEKU

W zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych (dalej: AGAD) w Warszawie znajdują się liczne zespoły akt urzędów i instytucji monarchii habsburskiej z okresu od końca XVIII w. do 1918 r., utworzonych po zaborach Polski w 1772 i 1795 r. Oprócz pozostałości aktowej centralnych władz administracji cywilnej¹, uwagę zwracają archiwalia instytucji wojskowych. Należą do nich akta wojskowych komend terytorialnych powołanych po zajęciu Galicji, a później wielokrotnie przekształconych: komend generalnych, komend korpusów i komend wojskowych z siedzibą w Krakowie i Lwowie². W zasobie AGAD są też liczne dokumenty z czasów I wojny światowej związane z operacjami prowadzonymi przez wojska austro-węgierskie

¹ W AGAD przechowywane są akta następujących centralnych władz cywilnych monarchii habsburskiej: Zjednoczona Kancelaria Nadworna (Vereinigte Hofkanzlei), ministerstwa: Wyznań i Oświaty (Ministerium für Kultus und Unterricht), Sprawiedliwości (Justizministerium), Spraw Wewnętrznych (Ministerium des Innern), Finansów (Finanzministerium), Handlu i Przemysłu (Ministerium für Handel und Gewerbe), Robót Publicznych (Ministerium für Öffentliche Arbeiten), Rolnictwa (Ackerbauministerium) i Kolei Żelaznych (Eisenbahnministerium) z lat 1848–1918. Zob. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zasobie*, t. 2. *Epoka porozbiorowa*, red. F. Ramotowska (dalej: *Przewodnik*), Warszawa 1998, s. 649–681; J. Szyposz, *Dzieje kancelarii urzędów i instytucji na terenie Galicji od 1772 do 1918 roku*, „Krakowski Rocznik Archiwalny” (dalej: KRA), t. 1, 1995, s. 36–45.

² H. Rappaport, *Akta C. K. Komendy XI Korpusu we Lwowie*, „Archeion”, t. 68, 1979, s. 131–148; H. Krajewska, *Das Hauptarchiv Alter Akten in Warschau und seine österreichischen Akten*, „Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs”, t. 43, 1993, s. 9–73; eadem, *Geschichte und Bestände des Hauptarchivs Alter Akten in Warschau*, „Der Archivar”, 1990, s. 345–350; eadem, *C. K. Komenda XI Korpusu we Lwowie* [w:] *Przewodnik*, s. 692–698; eadem, *C. K. Komenda Wojskowa w Krakowie* [w:] *Przewodnik*, s. 702–703; eadem *C. K. Dowództwo Twierdzy Kraków* [w:] *Przewodnik*, s. 704–706; E. Skoczylas, *C. K. Komenda m. Lwowa* [w:] *Przewodnik*, s. 700–702; J. Gaul, *Akta c. i k. Komendy I Korpusu i Komendy Wojskowej*

w Europie Środkowej i Wschodniej, m.in. w Galicji i Królestwie Polskim. Są to pozostałości aktowe oddziałów operacyjnych armii i ich służb kwatermistrzowskich, m.in. komend etapowych, oddziałów kwatermistrzowskich i komend generalnych³. W AGAD przechowywana jest również pozostałość aktowa po austriackiej administracji wojskowej na okupowanych obszarach Królestwa Polskiego — gubernatorstw wojskowych w Kielcach i Piotrkowie (1915) oraz Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie (1915–1918)⁴. Nie brak także licznych akt sądów wojskowych różnego szczebla⁵.

Innym, ważnym miejscem przechowywania dokumentów wytworzonych przez instytucje i urzędy monarchii habsburskiej działających na ziemiach polskich jest Austriackie Archiwum Państwowe w Wiedniu (Österreichisches Staatsarchiv in Wien). Zdarza się, że akta niektórych zespołów wojskowych przechowywane są i w Wiedniu, i w Warszawie. W związku z tym powstaje potrzeba ustalenia, jakie części zespołów znajdują się w AGAD, a jakie w Österreichisches Staatsarchiv.

W niniejszym artykule przedstawione zostaną zespoły akt wojskowych przechowywane w AGAD: dzieje urzędu, wielkość zasobu, daty skrajne oraz zawartość archiwalna (w miarę możliwości także sygnatury). Jeśli fragmenty zespołu znajdują się także w Austriackim Archiwum Państwowym w Wiedniu, wówczas podano miejsce jego przechowywania, zespół/podzespół/serię, liczbę j.a., daty skrajne, a także, w miarę możliwości, sygnatury.

Terytorialne władze wojskowe we Lwowie

W zespole „Terytorialne władze wojskowe we Lwowie” z lat 1774–1918 przechowywanym w AGAD znajdują się akta sukcesywnie po sobie następujących komend terytorialnych: c. k. Komendy Generalnej (k. k. Generalkommando in dem Königreich Galizien und Lodomerien) 1774–1849, c. k. Krajowej Komendy Wojskowej (k. k. Landes–Militärkommando in Lemberg) 1849–1856, c. k. Krajowej Komendy Generalnej (k. k. Landes–Generalkommando in Lemberg) 1856–1869, c. i k. Komendy Generalnej (k. u. k. General–Kommando in Lemberg) 1869–1882, c. i k. Komendy XI. Korpusu (k. u. k. XI. Korps–Kommando in Lemberg) 1883–1914 oraz c. i k. Komendy Wojskowej we Lwowie (k. u. k. Militär Kommando in Lemberg)

w Krakowie (1883–1918) w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie, KRA, t. 11, 2005, s. 119–128.

³ H. Krajewska, *Das Hauptarchiv*, s. 68–72; eadem, *Oddziały kwatermistrzowskie armii austriackich i niemieckich działających na terenie Galicji i Królestwa Polskiego (1914–1918)*, „Miscellanea Historio–Archivistica”, t. 4, 1994, s. 271–276; eadem, *C. K. Dowództwo Operacyjne 2 Armii* [w:] *Przewodnik*, s. 699–700; eadem, *Oddziały kwatermistrzowskie armii austriackich* [w:] *Przewodnik*, s. 706–714; eadem, *Komendy Stacji Etapowych* [w:] *Przewodnik*, s. 715–718; eadem, *C. K. Wywiad 3. i 7. armii austriackich* [w:] *Przewodnik*, s. 718–719.

⁴ H. Krajewska, *Das Hauptarchiv*, s. 67; eadem, *Wojskowe Generalne Gubernatorstwo w Polsce* [w:] *Przewodnik*, s. 719–724; eadem, *Wojskowy Urząd Górniczy w Dąbrowie* [w:] *Przewodnik*, s. 724–725.

⁵ Akta sądów wojskowych monarchii austro–węgierskiej ze względu na swoją specyfikę nie będą uwzględnione w niniejszym artykule. Zob. S. Ciara, *Austriackie sady wojskowe 1849–1918 (1849–1843) (I Korpus w Krakowie, X Korpus w Przemyślu i XI Korpus we Lwowie)* [w:] *Przewodnik*, s. 682–691.

1914–1918. Ich wewnętrzną strukturę tworzyły departamenty, referaty, sekcje, oddziały, m.in. wojskowy, polityczny, sprawiedliwości, zaopatrzenia, ekonomiczny, sanitarny, budownictwa etc.⁶ Zespół ten obejmuje 5780 j.a. (390 mb.) akt i ksiąg kancelaryjnych z lat 1774–1918. Archiwalia dotyczą różnych aspektów wojskowości Austro–Węgier, co odzwierciedlają rubryki rzeczowe, do których składano pisma w registraturach, m.in. pobór do wojska, służba zdrowia, kary i areszty, odznaczenia, budownictwo wojskowe i fortyfikacje, szkolnictwo wojskowe, kasyna i stowarzyszenia wojskowe, listy kwalifikacyjne, dezertery, dyslokacje, święta i parady wojskowe, podwoły i tabory, duszpasterstwo wojskowe, instrukcje i rozporządzenia, sprawy inwalidów, sądownictwo, sprawy kancelaryjne, obrona krajowa i popolite ruszenie, kartografia, zakwaterowanie i wyżywienie, przypadki śmierci i samobójstwa, ordynansi, zwolnienia z wojska, sprawy weterynaryjne, żandarmeria wojskowa, wartownicy, poczta, telegram, kolej żelazna, telefony, rezerwa i uzupełnienia, przeniesienia, urlopy, inspekcje, służba garnizonowa, mobilizacja na wypadek wojny⁷. Ponadto w zespole występują akta dotyczące zagadnień politycznych, m.in. emigracji z Galicji; „ojcowskie napomnienie” cesarza Franciszka II z kwietnia 1794 r. do poddanych galicyjskich, aby wstrzymali się od uczestnictwa w powstaniu Tadeusza Kościuszki⁸; sprawy Księstwa Warszawskiego i postanowień Kongresu Wiedeńskiego, m.in. uniwersał cesarza Franciszka II wydany w związku z przymierzem zawartym z cesarzem Rosji 30 IX 1815 r., aby żaden dezerterski z armii rosyjskiej nie mógł przekroczyć granicy państwowej i znaleźć schronienia w cesarstwie austriackim⁹. Znajdują się w nim także akta dotyczące powstania listopadowego i ruchu demokratycznego. Edykt cesarza Franciszka II z 1 III 1834 r. stanowił, że osoby dopuszczające się przestępstw zdrady stanu, obrazy majestatu, zbrojnego powstania lub kontaktów skierowanych przeciw bezpieczeństwu tronu lub rządu nie znajdą schronienia w Austrii, Prusach i Rosji, zostaną zaś wydane na prośbę zainteresowanych rządów¹⁰. Nota sądu kryminalnego z 7 V 1834 r. zawiera zeznania świadka Gurowskiego (występującego pod nazwiskiem Schmitt), członka Towarzystwa Demokratycznego Polskiego w Galicji, który poinformował władze austriackie o działalności we Francji po zakończeniu „rewolucji polskiej” Komitetu Demokratycznego i jego czołowych działaczy m.in. Bonawentury Niemojowskiego,

⁶ J. Gaul, *Kancelaria austriackich wojskowych władz terytorialnych we Lwowie 1774–1918*, KRA, t. 15, 2009, s. 135–153.

⁷ A. Nowak, *Terytorialne władze wojskowe we Lwowie, 1774–1918* [w:] *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Informator o zasobie archiwalnym*, red. D. Lewandowska (dalej: *Informator*), Warszawa 2008, s. 503–505. Zob. także H. Rapaport, *Akta C. K. Komendy XI Korpusu we Lwowie*, s. 140–147.

⁸ AGAD, Terytorialne władze wojskowe we Lwowie, sygn. 14. Nr 64/31. Rozporządzenie cesarza Franciszka II wzywającego Polaków z Galicji do wstrzymania się od udziału w Powstaniu Kościuszkowskim, Wiedeń, 9 IV 1794.

⁹ AGAD, Terytorialne władze wojskowe we Lwowie, sygn. 60. Nr 9/51. Rozporządzenie Franciszka II dotyczące umowy między Austrią i Rosją w sprawie wzajemnego wydawania zbiegłych żołnierzy oraz nagród za doniesienie lub ich schwywanie, Wiedeń, 24 V 1815.

¹⁰ AGAD, Terytorialne władze wojskowe we Lwowie, sygn. 168. Nr 17/4. Edykt cesarza Franciszka II o wzajemnym wydawaniu przez Austrię, Prusy i Rosję osób dopuszczających się przestępstw politycznych, Wiedeń, 1 III 1834.

gen. Józefa Dwernickiego i Joachima Lelewela. W zeznaniach Gurowskiego jest także mowa o uczestnikach konspiracji galicyjskiej, m.in. Józefie Zaliwskim, Eugeniuszu Ulatowskim, Tadeuszu Krępowieckim, Franciszku Bobińskim¹¹. Interesujące akta dotyczą także Wiosny Ludów (Gwardia Narodowa i Rada Narodowa we Lwowie, krwawe potyczki z wojskiem, meldunki o sytuacji politycznej); rewolucji węgierskiej (rysopisy Lajosa Kossutha i jego współpracowników, spisy ujętych żołnierzy Polaków, utrudnienie dowozu żywności dla powstańców); działalności politycznej w latach 50. XIX w. Tytusa Działyńskiego i Cypriana Godebskiego; powstania styczniowego (sprawy karne o werbunek, udział w powstaniu, zakłócenie porządku publicznego, obrazę majestatu i zdradę stanu); ruchu panslawistycznego; agitacji socjalistycznej (ulotki rozpowszechniane wśród żołnierzy)¹².

Oprócz tematyki politycznej, w zespole występują akta dotyczące spraw ustrojowych, m.in. rozporządzenie „Wysokiego Rządu” o programie obchodów w dniu otwarcia i zamknięcia obrad Sejmu we Lwowie (16–22 VI 1817 r.)¹³; reskrypt z 13 IV 1817 r. cesarza Franciszka II o podziale ludności Królestwa Galicji i Lodomerii wraz z Bukowiną na 4 stany: duchowieństwo, magnatów, rycerstwo i miasta królewskie¹⁴; postanowienie cesarza Franciszka Józefa z 19 IV 1854 r. o nowej organizacji politycznej władz krajowych w Galicji i na Bukowinie — namiestnictwo we Lwowie, polityczna władza krajowa w Krakowie i polityczna władza krajowa w Czerniowcach¹⁵. Występują też akta dotyczące kolejnictwa, m.in. koncesja cesarska z 11 I 1864 r. przyznająca Leonowi ks. Sapieże, Włodzimierzowi Borkowskiemu w Wiedniu oraz W. R. Drake'owi, L. M. Rate'owi i Thomasowi Brasseyowi w Londynie, prawo do budowy i eksploatacji kolei żelaznej ze Lwowa do Czerniowiec. Prowadziła ona przez Wybranówkę, Halicz, Stanisławów i Kołomyję, gdzie łączyła się z c. k. prywatną galicyjską koleją Karola Ludwika¹⁶.

W omawianym zespole znajdują się także akta sądów wojskowych: c. k. Wojskowej Komisji Śledczej we Lwowie (k. k. Militär Untersuchungskommission in Lemberg) z lat 1833–1856; w tym rektyfikaty dotyczący spisku w 10. pułku piechoty im. Mazzuchelli z lat 1840–1845; c. k. Wojskowej Komisji Śledczej (Militär Untersuchungskommissionen) w Bochni, Czerniowcach, Lwowie, Przemyślu, Stanisławowie, Tarnowie, Tarnopolu, Wadowicach z lat 1849–1860 (akta wojskowych komisji śledczych po zakończeniu działalności zostały przekazane do komendy korpusu); c. k. Centralnego Kierownictwa Sądów Wojennych dla Galicji i Krakowa we Lwowie (k. k. Zentral Leitung der Kriegsgerichte für Galizien und Krakau zu Lemberg) z lat 1860–1865. Ponadto znajdują się tam akta sądów wojennych (Kriegsgerichte)

¹¹ AGAD, Terytorialne władze wojskowe we Lwowie, sygn. 1254. Nr 375. Nota sądu kryminalnego o działalności polskich organizacji patriotycznych we Francji i w Galicji, Lwów, 7 V 1834; zob. S. Kieniewicz, *Konspiracje galicyjskie (1831–1845)*, Warszawa 1950.

¹² H. Rapaport, *Akta C.K. Komendy XI Korpusu we Lwowie*, s. 145–146.

¹³ AGAD, Terytorialne władze wojskowe we Lwowie, sygn. 72. Nr 5/469. Program uroczystości obchodzonych 22 VI 1817 r. podczas zakończenia Sejmu we Lwowie.

¹⁴ AGAD, Terytorialne władze wojskowe we Lwowie, sygn. 58. Nr 343.

¹⁵ AGAD, Terytorialne władze wojskowe we Lwowie, sygn. 920: 28/5.

¹⁶ AGAD, Terytorialne władze wojskowe we Lwowie, sygn. 706. Nr 75/5/1–3. Pismo cesarza Franciszka Józefa I wyrażające zgodę na budowę kolei żelaznej Lwów–Czerniowce, Wiedeń, 11 I 1864.

w Krakowie, Lwowie, Rzeszowie, Stanisławowie, Tarnopolu i Złoczowie z lat 1863–1865, c. k. / c. i k. Krajowego Sądu Wojskowego we Lwowie (k. k. / k. u. k. Landes Militär Gericht in Lemberg) 1862–1889, c. k. Garnizonowego Audytoriatu w Przemyślu (K. k. Garnisonsauditorium in Przemyśl) 1850.

Zdecydowana większość akt terytorialnych komend wojskowych we Lwowie znajduje się w Warszawie. Natomiast w Kriegsarchiv w Wiedniu, w zespole „General (Korps- / Militär-) Kommanden”, w podzespolu „Verschiedene Militärkommanden / Topographische Reihe” występują archiwalia dotyczące różnych miejscowości z obszaru XI Korpusu we Lwowie (Brody, Brzeżany, Czerniowce, Czortków, Kołomyja, Halicz, Kamionka Strumiłowa, Lwów, Mosty Wielkie, Rawa Ruska, Stanisławów, Tarnopol, Trembowla, Zaleszczyki, Zborów, Złoczów, Żółkiew), w zespole „Armeeeoberkommando”, w podzespolu „Nachrichtenabteilung” są zaś raporty o sytuacji politycznej na obszarze Komendy Wojskowej we Lwowie¹⁷. W zespole „Armeeeoberkommando”, w podzespolu „Etappenoberkommando bzw. Quartiermeisterabteilung”, w serii „Materielle Situationen” (okresowe meldunki jednostek wojskowych w sprawach zaopatrzenia) przechowywane są raporty o sytuacji materialnej Komendy Wojskowej we Lwowie — „Materielle Situation des Militär Kommandos in Lemberg” 1918 (1 j.a., sygn. 2770)¹⁸.

Komenda I Korpusu / Komenda Wojskowa w Krakowie (I. Korpskommando Krakau / Militärkommando Krakau)

W 1882 r. w miejsce komend generalnych, tworzących wojskową organizację terytorialną monarchii Habsburgów, wprowadzono 16 komend korpusów (Korpskommando), w tym 3 w Galicji: I w Krakowie, X w Przemyślu i XI we Lwowie¹⁹. Komenda I Korpusu w Krakowie składała się m.in. z Oddziału Sztabu Generalnego (Generalstabsabteilung), Oddziału Wojskowego (Militär Abteilung) oraz Intendentury (Intendantur). Działał także Główny Urząd Wywiadowczy, który zajmował się wywiadem ofensywnym i defensywnym przeciw Rosji na obszarze Królestwa Polskiego na wschód od Wisły. Po wybuchu wojny, w sierpniu 1914 r. rozpoczęła działalność w Krakowie c. i k. Komenda Wojskowa (k. u. k. Militärkommando Krakau) 1914–1918. Do końca 1916 r. sprawy wywiadowcze wchodziły w zakres kompetencji Oddziału Sztabu Generalnego, nadzorującego działania Urzędu Wywiadowczego (Kundschaftsstelle — K-Stelle)²⁰.

W AGAD znajduje się zespół szczytkowy, który liczy 132 j.a. (ok. 7 mb.). Składa się z archiwaliów Komendy I Korpusu z lat 1883–1914 (47 j.a., sygn. 1–47), m.in. akta prezydialne (Präs Nr) z lat 1883–1914, wywiadowcze (K[undschaft] Nr) z lat 1907–1914; wojskowe (Militärabteilung — MA Nr) z lat 1893–1914; intendentury (Intendantz — J Nr) z lat 1912–1913; budowlane (Baubteilung — BA Nr) z 1912 r.,

¹⁷ *Polonika w Austriackim Archiwum Państwowym. Polonica im Österreichischen Staatsarchiv 1772–1918*, oprac. J. Gaul, Warszawa 2003 (dalej: *Polonika*), s. 113, 172.

¹⁸ *Polonika*, s. 109.

¹⁹ *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, Wien 1953, s. 26.

²⁰ *Pamiętniki generała Rybaka*, Warszawa 1954, s. 21–24; R. Świętek, *Lodowa ściana. Sekrety polityki Józefa Piłsudskiego 1904–1918*, Kraków 1998, s. 452–454.

oraz Komendy Wojskowej z lat 1914–1918 (85 j.a., sygn. 48–132), m.in. Präs Nr z lat 1914–1918, sztabu generalnego (Generalstabsabteilung — Gstb Nr) z 1917 r.; rezerwy (Res Nr) z lat 1914–1915; K Nr z lat 1915–1916; NA (Nachrichtenabteilung) Nr z lat 1917–1918; MA Nr z 1915–1918, J Nr z lat 1915–1917. W zespole nie ma ksiąg kancelaryjnych, z wyjątkiem protokołu wpływów dla K Nr 1377–4000 Urzędu Wywiadowczego w Krakowie (sygn. 132), odpowiadającego aktom w jednostkach archiwalnych o sygn. 70–73²¹.

Najstarszym dokumentem jest obwieszczenie o poborze w Krakowie w 1877 r. Wśród akt dokumentujących działalność Komendy Wojskowej w Krakowie występują m.in.: instrukcja z 1907 r. w sprawie nadzoru nad drukiem tajnych dokumentów (sygn. 20); pismo z 1908 r. płk. Hordliczki w sprawie kierowania zaszyfrowanych telegramów do Biura Ewidencyjnego w Wiedniu (sygn. 23); upoważnienie dla kpt. J. Rybaka do udziału w konferencji 7 VII 1911 r. we Lwowie (sygn. 29); fałszywe niemieckie paszporty dla rosyjskich szpiegów; pismo gen. Franza Conrada von Hötzendorfa z 1911 r. dotyczące samodzielnego opracowywania kwestii wywiadowczych przez kierownika Grupy Wywiadu Biura Ewidencyjnego; przegląd przemysłu zbrojeniowego w Rosji (sygn. 30); sprawy karne i honorowe; telegrafy i telefony w przypadku mobilizacji i wojny; ćwiczenia wojskowe rezerwy w 1914 r.; rozdzielnik i pokwitowania odbioru rozkazów i instrukcji służbowych; mapa linii telefonicznych i telegraficznych na obszarach nadgranicznych I Korpusu (sygn. 41); dzienne raporty sztabu I Korpusu dotyczące sytuacji wojskowej w Rosji sporządzone przez kpt. Józefa Rybaka (1–6 VIII 1914) i kpt. Beyera (7–31 VIII 1914) ze sztabu Komendy Twierdzy w Krakowie (sygn. 43).

Znaczną część zespołu tworzą akta związane z działalnością Urzędu Wywiadowczego i Urzędu Informacyjnego (sygn. 68–81, 85–92, 99–108). Dominują kwestie kontrwywiadowcze: inwigilacja szpiegów rosyjskich, śledztwa w sprawie osób podejrzanych o szpiegostwo na rzecz Rosji, szerzenie rusofilskiej propagandy, nieprawomyślność i wroga działalność niepodległościowa, śledzenie ruchów narodowościowych, m.in. włoskich i słowiańskich, zwłaszcza czeskiego, cenzura poczty, kwestie osobowe i organizacyjne służb wywiadowczych. Zachowały się także niekompletne rozkazy Komendy Wojskowej: „Militärkommandobefehle” 1916–1918 (sygn. 114); „Res–Militärkommandobefehle” 1915–1916, 1918 (sygn. 115) oraz rozkazy podróży („Offene Befehle”) 1915–1918 (sygn. 113). Wśród korespondencji austriackich władz centralnych skierowanej do Komendy w Krakowie (sygn. 116) znajdują się dokumenty Biura Ewidencyjnego, Ministerstwa Wojny, Wojennego Urzędu Nadzoru, m.in. raport płk. Oskara Hranilovića o wewnętrznej sytuacji w Rosji (maj 1915) oraz ukraińskie zebrania protestacyjne w Galicji (październik 1918).

Wśród akt Legionów Polskich (sygn. 127) są pisma Najwyższej Komendy Armii, Ministerstwa Wojny, Komendy Grupy Legionów Polskich, dotyczące spraw sanitarnych: szpitali, zakładów leczniczych, domów rekonwalescentów, m.in. w Kamieńsku, w tym zasad zwalniania z Legionów tamtejszych pensjonariuszy (lipiec 1915); przeciwdziałanie „intrygom NKN” zmierzającym do wysyłania powracających do

²¹ A. Nowak, *C. i k. Komenda I. Korpusu / Komenda Wojskowa w Krakowie* [w:] *Informator*, s. 506–507.

zdrowia legionistów nie do Galicji Wschodniej, lecz do Królestwa Polskiego (lipiec 1915); nadzór nad legionistami polskimi i ukraińskimi (lipiec 1915); ustanowienie w sierpniu 1915 r. Stacji Zbornej (Sammelstelle) dla legionistów polskich w Morawskiej Ostrawie; prowadzenie ewidencji legionistów na obszarze Komendy Wojskowej Kraków i oswobodzonych terenów Galicji i Bukowiny (1915–1917); urlopowanie niezdolnych do służby rekonwalescentów (1916); utworzenie oddziałów legionowych przy szpitalach rezerwowych (1916); rozkazy i przepisy sanitarne; poranne raporty (Frührapporte) Komendy Legionów Polskich (30 III–9 IV 1915); karty ewidencyjne (Evidenzkarte) Personalnej Stacji Zbornej Legionów Polskich w Krakowie (1915–1917)²².

W Kriegsarchiv w Wiedniu, w zespole „General (Korps- / Militär-) Kommanden”, w podzespole „Verschiedene Militärkommanden / Topographische Reihe” występują archiwalia dotyczące Komendy I Korpusu w Krakowie, a w zespole „Armeeeoberkommando”, w podzespole „Nachrichtenabteilung” są raporty o sytuacji politycznej na obszarze Komendy Wojskowej w Krakowie²³.

Komenda Twierdzy w Krakowie (Festungskommando Krakau)

Kraków był jedną z pięciu głównych twierdz Austro-Węgier. W czasie pokoju komendant twierdzy podlegał komendzie terytorialnej, a w czasie wojny — dowódcy armii, na której terenie znajdowała się twierdza. Do obowiązków komendanta należało dowodzenie oddziałami stacjonującymi w twierdzy, nadzór nad placówkami służby zdrowia, zaopatrzeniem i zakwaterowaniem wojska oraz nad pracami fortyfikacyjnymi i budowlanymi. Od 1913 r. do maja 1916 r. dowódcą twierdzy był gen. Karol Kuk. Przy Komendzie Twierdzy Kraków istniał Oddział Sztabu Generalnego, który dzielił się na część wojskową i wojskowo-administracyjną. Komenda Twierdzy została zniesiona w 1917 r., a na jej miejsce powołano Komendę Miasta (Stadtkommando); jej dowódcą został gen. dywizji Mieczysław Zaleski²⁴.

Zespół przechowywany w AGAD składa się ze 141 j.a. (3 mb.). Są to akta luźne z lat 1910–1917, dokumentujące głównie działalność wywiadu — „K[undschaftstelle] Nr” z lat 1910–1916 (109 j.a., sygn. 1–109) i „Na [Nachrichtenstelle] Nr” z roku 1917 (28 j.a., sygn. 110–138), a także akta Intendentury z 1915 r. (1 j.a., sygn. 139) oraz Komendy Placu z lat 1914–1917 (2 j.a., sygn. 140–141). Obszerną grupę akt stanowią materiały dotyczące organizacji rosyjskich wojsk i straży granicznej, incydentów granicznych, osób podejrzanych o szpiegostwo na rzecz Rosji lub o propagandę rusofilską, listy gończe, wykazy aresztowanych. Kolejną grupę stanowią akta wywiadu dotyczące organizacji politycznych i społecznych, głównie czeskich, w mniejszym stopniu również polskich i serbskich. W 30 j.a. znajdują się podania poddanych rosyjskich o zezwolenie na pobyt czasowy lub stały na obszarze

²² J. Gaul, *Akta c. i k. Komendy I Korpusu i Komendy Wojskowej w Krakowie*, s. 127–128.

²³ *Polonika*, s. 113, 172.

²⁴ *Encyklopedia wojskowa*, red. O. Laskowski, Warszawa 1931, t. 4, s. 581, 660; A. Chmiel, *Oswobodzenie Krakowa 31 października 1918 r.*, Kraków 1929, s. 13; J. Purchla, *Jak powstał nowoczesny Kraków*, Kraków 1990, s. 12, 83.

twierdzy, do których często dołączano tzw. „świadczenia moralności” i zaświadczenia o wcześniejszym pobycie w Krakowie. Wśród próśb o pozwolenie na pobyt w Krakowie znajdują się m.in. podania aktorki Wandy Siemaszkowej (sygn. 87) i historyka Władysława Konopczyńskiego (sygn. 63)²⁵.

Odnotować trzeba obecność w Kriegsarchiv w Wiedniu, w zespole „Armeeeoberkommando”, w podzespolu „Etappenoberkommando bzw. Quartiermeisterabteilung” raportów o sytuacji materialnej Komendy Twierdzy w Krakowie — „Materielle Situation des Festungskommandos Krakau” 1915–1917, Komendy Grupy Etapów w Krakowie — „Materielle Situationen des Etappengruppenkommandos Krakau” 1917–1918 i Komendy Portu Wojennego w Krakowie — „Materielle Situationen des Kriegshafenkommandos Krakau” 1918 (6 j.a., sygn. 2763–2769)²⁶.

Komenda Miasta Lwowa (Stadtkommando Lemberg)

Z chwilą wybuchu wojny w sierpniu 1914 r. Komenda XI Korpusu we Lwowie wyruszyła na front i weszła w skład 3. armii austriackiej. We Lwowie powstała Komenda Wojskowa, która opuściła miasto 1 IX 1914 r. po klęsce wojsk austriackich. Po wyparciu wojsk rosyjskich 22 VI 1915 r. Austriacy ponownie zajęli Lwów. Utworzono wtedy Komendę Miasta, która pełniła też funkcje sądownicze (sąd połowy Komendy Miasta) i wywiadowcze (Główny Urząd Wywiadowczy HK–Stelle, przemianowany 1 I 1917 r. na Urząd Informacyjny, Na–Stelle). Szefem wywiadu przy Komendzie Miasta do lutego 1916 r. był kpt. Wiederin, a następnie kpt. Marengg²⁷.

Zespół składa się ze 140 j.a. (6 mb.): akt Komendy Miasta Lwowa z lat 1915–1918 (78 j.a.) i Głównego Urzędu Wywiadowczego z lat 1915–1918 (62 j.a.). W zachowanych materiałach, obok spraw toczących się przed sądem wojskowym, a dotyczących przestępstw zarówno cywilnych, jak i wojskowych, bardzo liczne są akta śledcze policji, w tym listy gończe za osobami podejrzanymi o przestępstwa, poszukiwania zbiegłych z obozów jeńców rosyjskich i serbskich, podejrzenia o szpiegostwo, rusofilską propagandę i kolaborację z Rosjanami, anonimowe donosy na uchylających się od służby wojskowej lub zajmujących się nielegalnym handlem. Przy aktach osób podejrzanych, często występują ich zdjęcia oraz listy prywatne. W zespole znajdują się także akta dotyczące gospodarki i zaopatrzenia miasta w żywność i towary przemysłowe, a także akta dotyczące opieki medycznej: działalności szpitali, aptek, profilaktyki chorób w mieście (w tym szczepienia ochronne), organizowania inspekcji sanitarnych. W zespole występują również materiały ilustrujące stan szkolnictwa i kultury we Lwowie, w tym raporty szkół o sposobie nauczania, decyzje Komendy dotyczące działań placówek kultury. Liczne są też zezwolenia na przejazdy oraz podania o wydanie paszportów. Zachowała się także obszerna korespondencja służbowa i prywatna, przejęta i zatrzymana przez

²⁵ A. Nowak, C. i k. *Komenda Twierdzy Kraków* [w:] *Informator*, s. 507–509.

²⁶ *Polonika*, s. 109.

²⁷ R. W., *Austriacki wywiad wojskowy we Lwowie w przededniu wypadków listopadowych* [w:] *Obrona Lwowa 1–22 listopada 1918. Relacje uczestników*, Lwów 1933, t. 2, s. 854–856.

cenzurę dla celów wywiadowczych. Ponadto w zespole znajdują się akta personalne pracowników Komendy Miasta Lwowa i Głównego Biura Wywiadowczego²⁸.

Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie (Militärgeneralgouvernement in Lublin)

W wyniku przełamania frontu pod Gorlicami na początku maja 1915 r. i ofensywy wojsk państw centralnych doszło do wycofania się Rosjan z Królestwa Polskiego. 17 V 1915 r. Naczelna Komenda Armii utworzyła na obszarze okupacji austro-węgierskiej dwa gubernatorstwa wojskowe: w Piotrkowie, dla dotychczasowego obszaru Komendy Etapów 6. Armii, oraz w Kielcach, z tymczasową siedzibą w Miechowie, dla dotychczasowego obszaru etapowego 1. Armii. Obszary gubernatorstw wojskowych wyłączono z administracji komend etapowych armii i podporządkowano bezpośrednio Naczelnej Komendzie Etapów. Pod administracją etapową znajdowały się nadal tereny należące do guberni radomskiej (powiaty Opoczno i Końskie) oraz kieleckiej (powiaty: Pińczów, Busk i Kielce). W czerwcu i lipcu 1915 r. włączono do gubernatorstwa piotrkowskiego powiaty Opoczno i Końskie, a do gubernatorstwa kieleckiego powiaty Pińczów, Stopnica, Kielce, Opatów i Sandomierz. Pozostałe lewobrzeżne powiaty: Radom, Koźienice i Ilża, znajdowały się nadal w gestii administracji etapowej. Posuwanie się wojsk państw centralnych na wschód pozwoliło na wyłączenie większości okupowanych przez wojska austriackie obszarów Królestwa Polskiego spod administracji komend etapowych i przekazanie ich Generalnemu Gubernatorstwu Wojskowemu w Polsce, które rozpoczęło działalność 1 IX 1915 r. w Kielcach. Jego siedzibę 1 października przeniesiono do Lublina. Generalne Gubernatorstwo Wojskowe podporządkowane było bezpośrednio Naczelnej Komendzie Armii. Do czerwca 1916 r. w niemieckiej administracji etapowej znajdowały się jeszcze powiaty chełmski, hrubieszowski i tomaszowski, włączone później do Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie²⁹.

Na mocy postanowienia cesarza Franciszka Józefa z 17 VIII 1915 r. powołano gen. Ericha bar. von Dillera na stanowisko generalnego gubernatora wojskowego obszarów polskich znajdujących się pod austro-węgierską administracją wojskową, gen. Karla Lustiga von Preanfelda na zastępcę generalnego gubernatora i ppłk Artura Hausnera na szefa sztabu generalnego, a ponadto na mocy rozkazu AOK/EOK z 26 VIII 1915 r. mianowano Jerzego hr. Wodzickiego krajowym komisarzem cywilnym. Generalne Gubernatorstwo Wojskowe miało rozbudowaną strukturę organizacyjną, której podstawę stanowiły oddział wojskowy, krajowy komisarz cywilny i sekcja gospodarcza, podzielone na liczne oddziały i referaty. Działał również Główny Urząd Wywiadowczy, od 1 I 1916 r. przekształcony w Oddział Informacyjny³⁰.

²⁸ A. Nowak, C. i k. *Komenda Miasta Lwowa* [w:] *Informator*, s. 505–506.

²⁹ J. Lewandowski, *Królestwo Polskie pod okupacją austriacką*, Warszawa 1980; J. Gaul, *Kancelaria Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie 1915–1918*, Warszawa 1998.

³⁰ AGAD, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 2122. Militär-General-Gouvernement-Befehl Nr. 1, Kielce, 26 IX 1915; J. Lewandowski, op. cit., s. 38–69; J. Gaul, *Kancelaria Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego*, s. 17–27.

Zespół przechowywany w AGAD liczy 2857 j.a. (242 mb.). Obejmuje akta luźne z lat 1915–1918 (2194 j.a.) oraz księgi kancelaryjne, przeważnie dzienniki podawcze (Exhibitenprotokoll) oraz indeksy rzeczowe i imienne (663 j.a.)³¹. Akta przedstawiają szeroką panoramę działalności administracji okupacyjnej w zakresie spraw wojskowych, policyjnych, gospodarczych, cywilnych, sądowniczych w postaci rozkazów, instrukcji, rozporządzeń, sprawozdań, raportów, meldunków oraz korespondencji. Generalne Gubernatorstwo Wojskowe wydawało liczne normatywy publikowane w dziennikach urzędowych („Dziennik rozkazów” i „Dziennik rozporządzeń c. i k. zarządu wojskowego w Polsce”).

O zadaniach administracji austriackiej w Królestwie Polskim informowali w październiku 1915 r. w czasopiśmie „Świat” generalny gubernator gen. Erich Diller oraz kierownik sekcji administracyjnej Jerzy Wodzicki³². W korespondencji władz Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego przewijają się m.in. sprawy Legionów Polskich, Józefa Piłsudskiego, Kazimierza Sosnkowskiego i licznych oficerów legionowych pełniących służbę frontową, działających w aparacie werbunkowym, a później w Polskiej Organizacji Wojskowej, ponadto sprawy Polskiego Korpusu Posiłkowego, Władysława Sikorskiego i Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego, Rady Stanu, Rady Regencyjnej, Polskiej Partii Socjalistycznej i innych ugrupowań politycznych. W związku ze zmienioną sytuacją na obszarach okupowanych po proklamacji 5 XI 1916 r. Królestwa Polskiego przez cesarzy Franciszka Józefa i Wilhelma II, szef Sztabu Generalnego gen. Franz Conrad von Hötzendorff polecił wywiadowi austriackiemu zaprzestanie ścisłej obserwacji Józefa Piłsudskiego i Kazimierza Sosnkowskiego zarządzanej po ich wystąpieniu z Legionów Polskich³³.

W Kriegsarchiv w Wiedniu znajdują się nieliczne pozostałości archiwalne Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie. W zespole „Höheren Heereskommandos”, w podzespole „Militärverwaltung”, występuje seria „Militär General Gouvernement in Polen 1915–1918”, a w niej m.in. Jasna Góra, Lublin, komendy powiatowe w Biłgoraju, Hrubieszowie, Jędrzejowie, Końskich, Puławach, Opocznie, Tomaszowie, Wierzbniku i Włoszczowej (27 j.a., sygn. 1589–1615). Natomiast w serii „Bezirks und Kreiskommanden” znajdują się akta komend w Lubartowie, Busku, Miechowie i Olkuszu z lat 1916–1918 (4 j.a., sygn. 1847–1849)³⁴. Ponadto w zespole „Armeeoberkommando”, w podzespole „Etappenoberkommando bzw. Quartiermeisterabteilung”, w serii „Militärverwaltung”, znajdują się archiwalia dotyczące m.in. obszarów okupowanych w Królestwie Polskim 1914–1918: faskykuły

³¹ A. Nowak, *Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie* [w:] *Informator*, s. 493–498.

³² AGAD, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 31. Präs Nr 1529, 26 X 1915. „Świat”, R. 10, nr 42, s. 5–6.

³³ AGAD, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 203. Präs Nr 16 901. Rozkaz Naczelnej Komendy Armii do Oddziału Informacyjnego Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie z 22 XI 1916 r. w sprawie obserwacji byłego brygadiera Legionów Polskich Józefa Piłsudskiego i pułkownika Kazimierza Sosnkowskiego; zob. J. Gaul, *Służby wywiadowczo-informacyjne Austro-Węgier wobec radykalnego ruchu niepodległościowego w Królestwie Polskim 1914–1918*, Warszawa 2006, s. 315.

³⁴ J. Gaul, *Akta Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie w zbiorach Kriegsarchiv w Wiedniu*, „Archeion”, t. 99, 1998, s. 198–200.

referentów o Polsce (Referenten Faszikel — Polen) 1914–1918, m.in. organizacja polskich sił zbrojnych, tworzenie polskiej państwowości, sprawy finansowe, sądownictwo i szkolnictwo (8 j.a., sygn. 2585–2591), pomocnicze fascykule referatu spraw osobowych (Behelfs Faszikel des Pers. Referates) 1915–1918, m.in. wykazy stanów osobowych, tabele kwalifikacyjne urzędników, sprawy osobowe (16 j.a., 2592–2607), a w serii „Materielle Situationen” raporty o materialnym położeniu Generalnego Gubernatorstwa w Lublinie — „Materielle Situationen MGG Polen” z lat 1915–1918 (2 j.a., sygn. 2771–2772)³⁵.

Wojskowy Urząd Górniczy w Dąbrowie (Militärbergamt in Dąbrowa)

Wojskowy Urząd Górniczy w Dąbrowie, utworzony w 1915 r., podlegał sekcji gospodarczej Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie. Sprawował nadzór i prowadził administrację w zakładach górniczych i hutniczych w Dąbrowie, Kazimierzu, Nivce, Klimotowie i Olkuszu. Zajmował się odbudową kopalń zniszczonych w czasie działań wojennych, przywróceniem ich do eksploatacji oraz sprzedażą węgla. Pełnił też funkcje kontrolne w podległych mu przedsiębiorstwach. Urząd został zlikwidowany w 1918 r.

W AGAD zachowało się 60 j.a. (3 mb.) z lat 1915–1918. Akta luźne tworzą w obrębie każdego roku serie dotyczące spraw ogólnych, finansowych, personalnych, produkcji górniczej i hutniczej oraz dokumentacji technicznej³⁶.

W Kriegsarchiv, w zespole „Armeecoberkommando”, w podzespole „Etappenoberkommando bzw. Quartiermeisterabteilung”, w serii „Militärverwaltung”, znajdują się archiwalia dotyczące referatu górnictwa (Bergbaureferat) z lat 1916–1918, w tym Militärbergbauamt Dąbrowa 1918. Są tam raporty, rozkazy, indeks rzeczowy i osobowy (1 j.a., sygn. 2608).

Dowództwo Operacyjne 2. Armii (2. Operierendes Armeekommando)

2. Armie austriacką utworzono w 1914 r. do walki z Serbami, lecz później przeniesiono ją na front wschodni, a w lutym 1915 r. z zachodnich terenów polskich do Karpat. Komenda Operacyjna 2. Armii funkcjonowała równocześnie jako sztab Heeresgruppekummando (HGK) Böhm–Ermolli, utworzonej 19 września z 1 i 2. armii pod dowództwem jej komendanta gen. Edwarda Böhm–Ermolliego. W wyniku przeprowadzonych operacji wojennych 22 VI 1915 r. Austriacy odzyskali Lwów. Komenda Operacyjna 2. armii zmieniała często miejsce swojego postoju (m.in. Lwów, Krasne, Złoczów, Wołoczyska). W lutym 1918 r. zajęła Odessę. W maju 1918 r. przemianowano ją na „Ostarmee”, która została rozwiązana w październiku.

³⁵ *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, s. 26; J. Gaul, op. cit., s. 200–203; *Polonika*, s. 109–111, 120–121.

³⁶ H. Krajewska, *Wojskowy urząd Górniczy w Dąbrowie* [w:] *Przewodnik*, s. 724–725; A. Nowak, *Wojskowy Urząd Górniczy w Dąbrowie* [w:] *Informator*, s. 499.

Zespół przechowywany w AGAD obejmuje 239 j.a. (7,50 mb.) z lat 1914–1918. Są to akta luźne i protokoły. Tworzą go dwa podzespoły: Oddział Sztabu Generalnego 1914–1918 (11 j.a., sygn. 1–11), zawierający rozkazy dowództwa 2. Armii, meldunki o sytuacji politycznej, referaty, memoriały, korespondencję w sprawach politycznych i narodowościowych, studia operacyjne oraz Wywiad i Kontrwywiad z lat 1915–1918 (228 j.a., sygn. 12–239), zawierający akta dotyczące organizacji kontrwywiadu austriackiego i wywiadu rosyjskiego, meldunki placówek wywiadowczych, listy gończe, protokoły przesłuchań, wykazy jeńców, wyciągi z prasy austriackiej i rosyjskiej, ankiety żołnierzy austriackich powracających z niewoli rosyjskiej, instrukcje do walki z sabotażem, kartoteki zbiegłych jeńców i osób podejrzanych³⁷.

W wiedeńskim Kriegsarchiv, w zespole „Armeekommandos und Armeegruppenkommandos” znajduje się 422 fascykułów 2. Op. Armee-Kmdo: Armeegruppe Kövess, HGK. Böhm–Ermolli i Ostarmee³⁸. W serii „Materielle Situationen” (zespół / podzespół, zob. wyżej) przechowywane są raporty „Mat. Sit. der Ost-Armee” 1918 (1 j.a., sygn. 2693).

Wywiad 3. i 7. armii

3. Armia walczyła głównie na froncie rosyjskim, lecz była używana także przeciw Serbii i Włochom w Tyrolu. Grupa Armii Pflanzler–Baltina, utworzona w październiku 1914 r., została w maju 1915 r. przemianowana w 7. armię. Kierownictwo 7. Armii 13 I 1918 r. przejęła dotychczasowa Komenda 3. Armii³⁹.

Zespół przechowywany w AGAD liczy 450 j.a. (2 mb.) z lat 1915–1918. Oprócz akt luźnych, występują rejestry wydanych paszportów. W zespole znajdują się materiały w sprawach osób oskarżonych o szpiegostwo na rzecz Rosji i Włoch, głównie na terenie Rumunii, utrzymywanie kontaktów z nieprzyjacielem, wstąpienie do obcego wojska, przemyt czy dezercję. Ponadto występują raporty o sytuacji społecznej, zwłaszcza na pograniczu rumuńskim, rozmieszczenie wojsk nieprzyjaciela, organizacja siatki wywiadowczej, szpiegostwo, instrukcje wydawania paszportów, sprawy prasowe, sytuacja ludności na Bukowinie, pozwolenia na podróż⁴⁰.

W Kriegsarchiv w Wiedniu, w zespole „3. Armee–Etappenkommando” występują akta kolejowych urzędów wywiadowczych (Bahnhof K–Stelle) w miejscowościach Karlovac i Brody (2 j.a., sygn. 163–164) oraz akta serii K. Nr. z roku 1915 (5 j.a., sygn. 384–387, 393).

Komendy etapowe, oddziały kwatermistrzowskie, komendy generalne (1914–1918)

W armii austro–węgierskiej stosowano zasadę, że w przypadku zmiany odcinka frontu przez komendę armii, komenda etapów (oddział kwatermistrzowski),

³⁷ A. Nowak, C. i K. Dowództwo Operacyjne 2. Armii [w:] *Informator*, s. 511–512.

³⁸ *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, s. 24.

³⁹ *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, s. 21–22.

⁴⁰ H. Krajewska, C. K. wywiad 3. i 7. armii austriackich [w:] *Przewodnik*, s. 718–719; A. Nowak, *Wywiad 3. i 7. Armii* [w:] *Informator*, s. 516–517.

jako dobrze zaznajomiona z miejscowymi stosunkami, przeważnie pozostawała na miejscu, ale jednocześnie zmieniała oznakowanie. Natomiast operacyjna komenda armii na nowym odcinku frontu albo przejmowała tam znajdującą się komendę etapów armii (oddział kwatermistrzowski) lub też tworzyła nową. Do końca 1915 r. przy armiach funkcjonowały komendy etapowe, które 1 I 1916 r. przemianowane zostały na oddziały kwatermistrzowskie. Akta komend etapowych i oddziałów kwatermistrzowskich tworzą serie akt, m.in. operacyjne (Op. Nr.), kwatermistrzowskie (Q. Nr.), kwatermistrzowsko-operacyjne (Qu. Op. Nr.), rezerwy (Res. Nr.), zwykle (Gewöhnliche Akten), zwykle numery ekshibitów (Exhibitent — E. Nr.), intendentura (Int. Nr.) wywiadowcze (K. Nr.), grupy politycznej (Politische Gruppe — P. Nr.)⁴¹.

Komenda Etapowa 1. Armii / Oddział Kwatermistrzowski nr 1 (1. Armee-Etappenkommando / Quartiermeisterabteilung 1)

1. Armia działała w 1914 r. na froncie wschodnim. W maju 1915 r. została czasowo rozwiązana, na początku czerwca powołana ponownie i w lipcu z powrotem rozwiązana. Rejon działania 1. Armii zmieniał się kilkakrotnie. Początkowo obejmował teren Kraków — Dąbrowa — Jędrzejów, od sierpnia 1915 r.: Lwów — Rawa Ruska — Hrubieszów, od stycznia 1916 r.: Łuck — Brody — Sokal, a od sierpnia 1916 r.: Lwów — Tomaszów — Beresteczko. Materiałnym zaopatrzeniem armii zajmowała się Komenda Etapowa 1. Armii, przemianowana następnie na Oddział Kwatermistrzowski nr 1. Po rozwiązaniu pierwszej armii na froncie wschodnim 15 VIII 1916 r. przekształcono go na Oddział Kwatermistrzowski nr 14⁴².

Przechowywany w AGAD zespół tworzy 71 j.a. (1 mb.) z lat 1914–1917, przeważnie w postaci akt luźnych. Występują serie akt o układzie chronologiczno-numerowym (w ramach jednego roku): Op. Nr, Q. Op. Nr, E. Nr, Res Nr. Zachowane akta stanowią niewielką część zespołu i obejmują korespondencję, telegramy, szkice z przedstawieniem rozmieszczenia oddziałów, stanu dróg, kwater i magazynów wojskowych. Akta dotyczą też administracji na okupowanych przez Austriaków terenach Królestwa Polskiego, zaopatrzenia oddziałów 1. Armii w żywność i surowce. Występują też miesięczne lub dwutygodniowe sprawozdania z informacjami o stanie dróg, zatrudnieniu kompanii roboczych na terenie działania 1. Armii (zarówno robotników zmilitaryzowanych, jak i jeńców wojennych), stanie kwater wojskowych, magazynów, łaźni i pomieszczeń dezynfekcyjnych oraz rozporządzenia dotyczące ludności cywilnej, odnoszące się głównie do handlu żywnością i do jego ograniczeń⁴³.

⁴¹ *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, s. 19–25; G. Łowczowski, *Organizacja etapów wojska austriacko-węgierskiego i administracja terenami okupowanymi na froncie wschodnim podczas wojny 1914–1918*, „Bellona”, t. 15 (42) 1933, s. 130–150.

⁴² *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, s. 21, 24.

⁴³ A. Nowak, *Komenda Etapowa 1. Armii / Oddział Kwatermistrzowski nr 1* [w:] *Informator*, s. 509–511; H. Krajewska, *Oddział Kwatermistrzowski nr 1* [w:] *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Informator o zasobie*, oprac. zb. pod red. T. Zielińskiej, Warszawa 1992 (dalej: *Informator*, red. T. Zielińska), s. 148; eadem, *Oddziały kwatermistrzowskie armii austriackich* [w:] *Przewodnik*, t. 2, s. 710.

W Kriegsarchiv w Wiedniu występuje liczna pozostałość aktowa komendy etapowej 1. Armii. W zespole „Höheren Heereskommandos”, w podzespole „1. Armee-Etappenkommando” znajdują się serie akt, m.in. z 1916 r. — rezerwy akt operacyjnych Qu. Res. Nr (9. j.a., sygn. 486–494), natomiast w podzespole „1. Armee-Quartiermeisterabteilung” następujące serie: akta wywiadowcze K. Nr 1914–1915 (12 j.a., sygn. 559–561), referent umocnień i spraw inżynierskich (Befestigungs- und Sapp. Referent) 1914–1915, m.in. Busk, Olkusz, Skole (3 j.a., sygn. 575–577); 1916 — akta kwatermistrzowskie Qu. Nr (27 j.a., sygn. 495–521), akta wywiadowcze K Nr (5 j.a., sygn. 522–526), intendentury In. Nr. (8 j.a., sygn. 527–534, 558), sytuacja materialna (Materielle Situationen) (4 j.a., sygn. 535–538); 1917 — Qu. Nr (10 j.a., sygn. 539–548), referent budownictwa (Baureferent) 1914–1917, m.in. Tarnawatka, Skole (4 j.a., 549–552), referent taborów (Trainreferent) 1914–1917 (5 j.a., sygn. 553–557), akta kwatermistrzowsko-operacyjne Qu. Op. Nr. 1917 (2. j.a., sygn. 589–590), Qu. Res Akten 1917 (3 j.a., sygn. 591–593) i inne z lat 1914–1917 (50 j.a., sygn. 562–588, 594–617)⁴⁴. W serii „Materielle Situationen” (zespół / podzespół, zob. wyżej) przechowywane są raporty 1. Armee-Etappenkommando 1915 (4 j.a., sygn. 2678–2681) i 1. Armeekommando Quartiermeisterabteilung 1916–1918 (5 j.a., sygn. 2682–2687)⁴⁵.

Komenda Etapowa 2. Armii / Komenda Etapowa 6. Armii (2. Armee-Etappenkommando / 6. Armee-Etappenkommando)

C. i k. 2. Komendę Armii (2. Armee-Kommando) początkowo zamierzano wykorzystać do walk przeciw Serbii, później przerzucono na front wschodni, gdzie została wcielona do niej Grupa Armii gen. piechoty Hermanna Kövessa (Armeegruppe GdI Kövess). Funkcje kwatermistrzowskie pełniła Komenda Etapów 2. Armii (2. Armee-Etappenkommando). W dniach 5–15 II 1915 r. Komendę Operacyjną 2. Armii (2. Operierende Armeekommando) przeniesiono z Królestwa Polskiego w Karpaty. Na dotychczasowym odcinku frontu w Królestwie Polskim władzę rozkazodawczą przejęła komenda XII Korpusu jako Grupa Armii gen. Hermanna Kövessa (Armeegruppe Kövess). 12 I 1915 r. do materialnego zaopatrzenia tej grupy armii utworzono Komendę Etapów 6. Armii (6. Armee-Etappenkommando), która powstała z dawnej Komendy Etapów 2. Armii. Następnie, 16 IX 1915 r., przekształcono ją w 6. Komendę Grupy Etapów (Etappengruppenkommando 6), a od 1 I 1916 r. w 6. Oddział Kwatermistrzowski (Quartiermeisterabteilung 6). Do jego zadań należało, do 17 XI 1916 r., zaopatrywanie wojsk austro-węgierskich przydzielonych do niemieckiej Grupy Armii Woysch (Armee-, Heeres-Gruppe Woysch).

Akta przechowywane w AGAD tworzą 95 j.a. (2 mb.) z lat 1914–1915. Są to pozostałości serii: Op. Nr, Q. Op. Nr, Int. Nr, Res Nr. Dotyczą one spraw wchodzących w zakres kompetencji Komend Etapowych 2. i 6. Armii: organizacji służby etapowej, formacji marszowych i uzupełniania wojsk, wytyczania tras kolejowych, ochrony kolei, zaopatrzenia w broń, amunicję i umundurowanie, służby

⁴⁴ *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, s. 23–24; *Polonika*, s. 117.

⁴⁵ *Polonika*, s. 109.

inżynieryjno–saperskiej, służby taborowej i koni, służby rozpoznawczej na obszarze etapowym, poczty polowej, służby zdrowia, dziennych meldunków o sytuacji zaopatrzeniowej na obszarze działania Komendy Etapowej 2., a następnie 6. Armii, spraw administracyjnych, regulacji dotyczących ludności cywilnej, zwłaszcza spraw aprowizacji i przymusowego skupu artykułów spożywczych. Dość licznie występują mapy i szkice terenów, na których działały Komendy Etapowe 2. i 6. Armii⁴⁶.

Liczne akta omawianego zespołu występują w Kriegersarchiv w Wiedniu. Z zespołu „2. Armee–Etappenkommando” 1914/1915 zachowało się 24 fascykułów⁴⁷. W zespole „Armeeoberkommando”, w podzespole „Etappenoberkommando bzw. Quartiermeisterabteilung” przechowywane są opisy sytuacji materialnej: „Materielle Situation des 2. Armee–Etappenkommandos 1914–1915” (2 j.a., sygn. 2688–2689) i „Materielle Situation des 2. Armeekommandos, Quartiermeisterabteilung” z lat 1916–1918 (4 j.a., sygn. 2690–2693).

W przypadku zespołu „6. Armee–Etappenkommando” znajdują się następujące serie akt: 1914 — akta operacyjne Op. Nr (8 j.a., sygn. 20–27), akta zwykłe (Gewöhnliche Akten) (27 j.a., sygn. 28–54), Int. Nr (4 j.a., sygn. 56–60) oraz inne (10 j.a., sygn. 55–64); 1915 — Op. Nr. (27 j.a., sygn. 1–26), Res. Nr. (14 j.a., sygn. 27–40), intendentura Ev. [Evidenz — ewidencja] Nr. (32 j.a., sygn. 42–73), K. Nr. (3 j.a., sygn. 74–76), a także inne niewielkie serie (9 j.a., sygn. 77–85).

W skład zespołu „Quartiermeisterabteilung 6” wchodzi serie: 1916 — Qu. Op., Res, Pers., K. Akten (17 j.a., kart. 89–105), akcja wymiany (Austauschaktion) 1915/1916 (6 j.a., sygn. 106–111), uzbrojenie (Nachrüstung) (45 j.a., sygn. 112–156), akta zwykle kwatermistrzowskie (Gewöhnliche Akten Qu. Nr) (12 j.a., sygn. 157–168), a także — intendentura, akta wywiadowcze, referent artylerii (Artillerie–Referent), referent spraw osobowych (Pers. Referent), referent spraw sanitarnych (San. Referent) 1916 (20 j.a., sygn. 169–188). Występują także: Qu. Op. Nr (15 j.a., sygn. 80–94), Int. Nr (8 j.a., sygn. 100–107) oraz inne z 1917 r. (5 j.a., sygn. 95–99).

Komenda Etapowa 2. Armii / Oddział Kwatermistrzowski nr 2 (2. Armee–Etappenkommando / Quartiermeisterabteilung 2)

Komenda Operacyjna 2. armii, w lutym 1915 r. przeniesiona z Królestwa Polskiego w Karpaty, zmieniała często miejsce postoju (m.in. Lwów, Krasne, Złoczów, Wołoczyska). W lutym 1918 r. zajęła Odessę. W maju 1918 r. przemianowano ją na „Ostarmee”. Dla 2. Armii na froncie karpackim 14 II 1915 r. utworzono nową Komendę Etapową nr 2, przekształconą w 1916 r. w Oddział Kwatermistrzowski nr 2. Miał on swoje ekspozytury w Taksanach, Sadybach, Zadwórzcu, Krasnym, Brodach i Krystynopolu.

Zespół „Oddział Kwatermistrzowski nr 2” przechowywany w AGAD tworzy 533 j.a. (6 mb.) z lat 1915–1918. Akta k. u. k. 2. Armee–Etappenkommando 1915

⁴⁶ H. Krajewska, *Oddział Kwatermistrzowski nr 6* [w:] *Informator*, red. T. Zielińska, s. 150; J. Lewandowski, *Królestwo Polskie pod okupacją austriacką*, s. 20–37; A. Nowak, *Komenda Etapowa 2. Armii / Komenda Etapowa 6. Armii* [w:] *AGAD. Informator*, s. 515–516.

⁴⁷ *Inventar des Kriegersarchivs Wien*, t. 2, s. 24.

i k. u. k. 2. Armeekommando–Quartiermeisterabteilung 1916–1918 dotyczą organizacji służby etapowej, komunikacji, spraw personalnych i administracji terenami etapowymi. Część akt wytworzonych przez ekspozytury dotyczy m.in. dyslokacji wojsk, zaopatrzenia w prowiant, broń i amunicję, umocnień, transportu kolejowego i kontrwywiadu wojskowego⁴⁸.

W Kriegarchiv w Wiedniu w zespole „2. Armeekommando–Qu. Abt. 2” występują serie: 1916 — akta kwatermistrzowsko–operacyjne Qu. Op. Nr (14 j.a., sygn. 530–543), Res. Nr (5 j.a., sygn. 548–552), akta zwykle kwatermistrzowskie (Qu. E. Nr.) (18 j.a., sygn. 553–570), Int. Nr (22 j.a., sygn. 571–592); 1917 — intendentura (3 j.a., sygn. 593–601, 657–677), akta kwatermistrzowsko–operacyjne (Qu. Op. Nr.) (11 j.a., sygn. 625–635), Res. Nr (5 j.a., sygn. 646–650), Qu. E. Nr (13 j.a., sygn. 651–663); 1918 — Qu. Op. Nr (8 j.a., sygn. 690–697), rezerwy (1 j.a., sygn. 699), Qu. E. Nr (6 j.a., sygn. 700–705), Int. Nr (6 j.a., sygn. 705–713) i inne, m.in. intendentura Brody (3 j.a., sygn. 611–614), komenda placu (Platzkommando) Delatyn (1 j.a., sygn. 618), ekspozytura do spraw rezerwy przy komendzie przyczółka mostowego (Exposituren f. d. Ersatzwesen beim Brückenkopf Kmdo) w Przemyślu, w tym kurs informacyjny (Informationskurs) we Lwowie 1917/1918 (6 j.a., sygn. 638–643) (59 j.a.)⁴⁹. W serii „Materielle Situationen” (zespół / podzespół, zob. wyżej) przechowywane są akta „Mat. Sit. des Brückenkopfkommandos in Przemyśl” 1916–1917 (1. j.a., sygn. 2770).

Komenda Etapowa 3. Armii / Oddział Kwatermistrzowski nr 3 (3. Armeee Etappenkommando / Quartiermeisterabteilung 3)

Komenda 3. Armii w 1914 r. działała na froncie wschodnim w Galicji. Dnia 10 VI 1915 r. 3. Armia została rozwiązana, a jej Komenda stanęła na czele Grupy Armii gen. kawalerii Kirchbacha (Armeegruppe GdK Kirchbach), przekształconej w 1. Armię. Na początku września 1915 r., w ramach kampanii przeciwko Serbii, dotychczasowa Grupa Armii gen. kawalerii Tersztyńszky'ego (Armeegruppe GdK von Tersztyńszky) została wzmocniona i przekształcona w nową 3. Armię. Materialne zaopatrzenie zapewniła jej 12. Komenda Grupy Etapów (Etappengruppenkommando 12), która wcześniej obsługiwała Grupę Armii Teresztyńszky'ego. Dnia 8 IX 1915 r. została przemianowana na Komendę Etapów 3. Armii (3. Armeee–Etappenkommando). Po pokonaniu Serbii i zajęciu Albanii w 1916 r. Dowództwo Operacyjne 3. Armii zostało skierowane na front tyrolski. Tam 24 II 1916 r. utworzono nowy Oddział Kwatermistrzowski nr 3 (Quartiermeisterabteilung Nr. 3). W Albanii pozostał XIX Korpus (XIX. Korps), późniejsza Grupa Armii Albania (Armeegruppe Albanien), wraz z Oddziałem Kwatermistrzowskim nr 19, przekształconym z Oddziału Kwatermistrzowskiego nr 3. Dnia 11 VII 1916 r. Dowództwo Operacyjne 3. Armii zostało przeniesione z Tyrolu na front wschodni. Oddział Kwatermistrzowski nr 3 pozostał w Tyrolu i od 28 VII 1916 r. był oddziałem kwatermistrzowskim Dowództwa Grupy Armii arcyksięcia Eugeniusza (Heeresgruppenkommando des Erzherzogs Eugen). Na froncie wschodnim dotychczasowy

⁴⁸ A. Nowak, C. i k. Oddział Kwatermistrzowski nr 2 [w:] *Informator*, s. 512.

⁴⁹ *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, s. 24; *Polonika*, s. 118.

Oddział Kwatermistrzowski Nr 12, przemianowany na Oddział Kwatermistrzowski nr 3, działał przy Komendzie 3. Armii. Dnia 13 I 1918 r. Komendę 3. Armii przemianowano na Komendę 7. Armii⁵⁰.

Zespół „Komenda Etapowa 3. Armii / Oddział Kwatermistrzowski nr 3” przechowywany w AGAD tworzy 121 j.a. (2,80 mb.) z lat 1914–1917. Wśród nich 100 j.a. to akta luźne, pozostałe zaś stanowią pomoce kancelaryjne. Zespół zachowany jest fragmentarycznie. Zdecydowana większość akt pochodzi z Komendy Etapowej 3. Armii (od początku 1916 r. nazwa uległa rozszerzeniu i prenty zawierają oznaczenia: „3. A.E.K. (Q. Abt.)”. Występują serie: Op. Nr., Res. Nr, Int. Nr. Stosunkowo nieliczne materiały pochodzą z 12. Komendy Grupy Etapów — akta zwykle E. Nr (sygn. 12–14, 16–17) i Komendy Etapów Bałkańskich Sił Zbrojnych — akta grupy politycznej P. Nr (sygn. 18). Akta Oddziału Kwatermistrzowskiego nr 19 (sygn. 35) i komendy Grupy Armii gen. kawalerii von Teresztjanszky’ego (sygn. 36) dotyczą od września 1915 r. Bałkanów, a od lipca 1916 r. ponownie frontu wschodniego. Pomoce kancelaryjne z lat 1914–1915 nie odnoszą się do zachowanych akt. Są to protokoły wpływów (Exhibitenprotokolle), księga odpraw (Abfertigungsbuch) i indeks rzeczowy (Sachindex). Ponadto w zespole znajduje się korespondencja operacyjna i akta różnych referatów: intendentury, spraw inżynierskich, saperskich, służby zdrowia i transportu. Dość licznie występują także meldunki, przedstawiające sytuację zaopatrzeniową i zapotrzebowanie na różne materiały. Zachowane są drukowane komunikaty Komendy Grupy Armii von Teresztjanszky’ego i 12. Komendy Grupy Etapów. Wśród załączników znajdują się administracyjne rozporządzenia dotyczące ludności na obszarze okupowanym przez Austro-Węgry, mapy terenów, na których operowała 3. Armia. Część akt dotyczy transportu, służby zdrowia, dezercji i jeńców wojennych. Kilka jednostek zawiera ewidencję poczty polowej⁵¹.

W Kriegsarchiv w Wiedniu występuje także pozostałość aktowa omawianej komendy etapowej. W podzespole „3. Armee-Etappenkommando”, działającej na froncie wschodnim, znajdują się m.in. 1914 — akta operacyjne Op. Nr (7 j.a., sygn. 298–304), Res. Nr (4 j.a., sygn. 320–323), akta zwykle (E. [Exhibiten] Nr.) (5 j.a., sygn. 324–328), K. Akten (3 j.a., sygn. 384–386), inne (8 j.a., sygn. 387–394). W podzespole „3. Armee-Etappenkommando”, operującej na Bałkanach, znajdują się serie akt: 1915 — Op. Nr 1915 (11 j.a., sygn. 96–105), zwykle i rezerwy (Gewöhnliche und Res Akten) (25 j.a., sygn. 109–132), grupy politycznej P. Nr (9 j.a., sygn. 148–155); 1916 — Qu. Nr (6 j.a. sygn. 169–171) i inne (7 j.a., sygn. 172–178). W podzespole „3. Armee-Etappenkommando-Qu. Abt. Tirol” znajdują się serie: 1916 — Qu. Op. Nr. (22 j.a., sygn. 179–199), Op. Nr. (4 j.a., sygn. 199a–202), Qu. Nr. (17 j.a., sygn. 203–219), Int. Nr. (6 j.a., sygn. 228–233). W podzespole „3. AK-Qu. Abteilung”, działającej na froncie wschodnim, występują: 1916 — Qu. Op. Nr. 1916 (9 j.a., sygn. 546–554), różne referaty uporządkowane według systemu rubrykowego (Verschiedene Referate nach Registratursystem geordnet) (20 j.a., sygn. 560–579); 1917 — Qu. Op. Nr. (8 j.a., sygn. 589–593), różne referaty uporządkowane według

⁵⁰ *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, s. 21.

⁵¹ A. Nowak, C. i k. *Komenda Etapowa 3. Armii* [w:] *Informator*, s. 512–513.

systemu rubrykowego (39 j.a., sygn. 605–643) oraz grupa gospodarcza (Wirtschaftsgruppe Kałusz, Bolechów) (1 j.a., sygn. 646) i inne (13 j.a., sygn. 644–655)⁵².

Ponadto w Kriegsarchiv znajdują się raporty o sytuacji materialnej: „Mat. Sit. des 3. Armee–Etappenkommandos 1915” (1 j.a., sygn. 2694) i „Mat. Sit. des 3. Armeekommandos–QuAbt.” 1916–1918 (4 j.a., sygn. 2695–2698)⁵³.

Komenda Etapowa 4. Armii / Oddział Kwatermistrzowski nr 4 (4. Armee–Etappenkommando / Quartiermeisterabteilung 4)

4. Armia została utworzona w 1914 r. do walk przeciwko Rosji. Zaopatrzeniem zajmowała się 4. Komenda Etapów, a od 1 I 1916 r. Oddział Kwatermistrzowski nr 4. Dnia 15 III 1918 r. rozwiązano Komendę 4. Armii.

Zespół przechowywany w AGAD tworzy 308 j.a. (24,50 mb.) z lat 1914–1918. Zachowały się nieliczne pomoce kancelaryjne: repertoria i protokoły podawcze. Akta dotyczą spraw zaopatrzenia, a także m.in. działalności polskich legionistów przebywających w Zakopanem⁵⁴.

W Kriegsarchiv w Wiedniu znajdują się liczne pozostałości aktowe etapów 4. Armii. i 4. Oddziału Kwatermistrzowskiego. W zespole „4 Armee–Etappenkommando — Qu. Abteilung” występują serie akt: 1916 — Qu. Op. Nr (32 j.a., sygn. 289–320, oraz 2 protokoły — sygn. 321), Qu. Res. Nr (5 j.a., sygn. 322–326, protokoły wpływów i indeksy, sygn. 327–331), Int. Nr (3 j.a., sygn. 332–334), akta wywiadu Neben K–Stelle Włodzimierz Wołyński (1 j.a., sygn. 337); 1917 — Op. Nr 1917 (1 j.a., sygn. 341), Na (K) Stelle (Na Nr) (2 j.a., sygn. 342–343) i inne, m.in. obóz dla powracających do ojczyzny w Żółkwi i Drohobyczu (15 j.a., sygn. 335–340, 344–352)⁵⁵. W serii „Materielle Situationen” (zespół / podzespół, zob. wyżej) przechowywane są raporty „Mat. Sit. des 4. Armee–Etappenkommandos” 1914–1915 (1. j.a., sygn. 2699) i „Mat. Sit. des 4. Armeekommandos– QuAbt.” 1916–1918 (5 j.a., sygn. 2700–2704).

Komenda Etapowa 7. Armii / Oddział Kwatermistrzowski nr 7 (7. Armee–Etappenkommando / Quartiermeisterabteilung 7)

Dnia 3 X 1914 r. powstała Grupa Armii Planzera–Baltina, którą 8 V 1915 r. przemianowano na 7. Armieę. W celu materialnego zaopatrzenia przydzielono jej Komendę Grupy Etapów, którą od 25 I 1915 r. nazwano Etappengruppenkommando nr 8, a od 8 maja Komendą Etapową 7. Armii (7. Armee–Etappenkommando). Od 1 I 1916 r. nazwano ją Oddziałem Kwatermistrzowskim Nr 7. Dnia 14 IV 1918 r. komenda 7. Armii została rozwiązana⁵⁶.

W zespole przechowywanym w AGAD, obejmującym 175 j.a. (5 mb.) z lat 1914–1918, występują serie akt Q. Nr, Res Nr, Et. Nr. Znajdują się również dokumenty poczty polowej z 1917 r. oraz ekspozytury w Obertynie z 1915 r. Akta dotyczą m.in.

⁵² *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, s. 24.

⁵³ *Polonika w Austriackim Archiwum Państwowym*, s. 109.

⁵⁴ A. Nowak, *Komenda Etapowa 4. Armii* [w:] *Informator*, s. 513.

⁵⁵ *Polonika*, s. 118–119.

⁵⁶ *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, s. 22.

sądownictwa wojskowego, Legionów Polskich w Worochoć, zaopatrzenia, meldunków o rannych i poległych żołnierzach, transportu kolejowego i samochodowego, odznaczeń dla żołnierzy, spraw rachunkowych⁵⁷.

Natomiast w Kriegsarchiv w Wiedniu, w zespole „7. Etappen-Gruppenkommando” występują serie akt: 1915 — Op. Akten (21 j.a., sygn. 203–223), Qu. Akten (10 j.a., sygn. 225–234), J Nr (9 j.a., sygn. 235–243). Natomiast w zespole „7. Arme-Étappenkommando” występują: 1914 — Et. Nr (2 j.a., sygn. 411–412); 1915 — Et. Nr (5 j.a., sygn. 413–417), Intendantz i Op. Nr (1 j.a., sygn. 418), Reservate (3 j.a., sygn. 419–421) i inne (11 j.a., sygn. 422–432). W zespole „7. Armeekommando-Qu. Abt.” znajdują się serie: 1915 — Qu. Res Nr (7 j.a., sygn. 439–445), Intendantz (4 j.a., sygn. 653–656); 1916 — Op. Nr (6 j.a., sygn. 433–438), Intendantz (4 j.a., sygn. 657–660), Gewöhnliche Akten-Qu. Nr (13 j.a., sygn. 446–458), Qu. Nr (58 j.a., sygn. 459–516), inne 1916 (19 j.a., sygn. 517–535); 1917 — Op. Nr (7 j.a., sygn. 536–542), Gewöhnliche Akten Qu. Nr (47 j.a., sygn. 547–593), Res Nr (17 j.a., sygn. 596–612), Intendantz 1917 (1 j.a., sygn. 661), ekspozytura w Kołomyi 1917 (1 j.a., sygn. 629); 1918 — Qu. Op. Nr (5 j.a., sygn. 631–635), Intendantz (2 j.a., sygn. 662–663) oraz inne 1917–1918, m.in. kurs informacyjny we Lwowie (26 j.a., sygn. 640–665).

Komenda Grupy Etapów Nr 7, Komenda Grupy Etapów 9 / Oddział Kwatermistrzowski nr 9 (Etappengruppenkommando 7, Etappengruppenkommando 9 / Quartiermeisterabteilung 9)

W celu zaopatrzenia wojsk austro-węgierskich walczących w ramach niemieckiej Südarkmee 7 I 1915 r. powołano 7. Etappengruppenkommando. Ponieważ w tym czasie przemianowano grupę armii Pflanzler-Baltina w 7. Armię, dlatego 15 V 1915 r. 7. Etappengruppenkommando zmieniła nazwę na 9. Etappengruppenkommando, a od 1 I 1916 na QuAbt. 9, który tworzył samodzielny oddział c. i k. Najwyższej Komendy Armii i działał na froncie rosyjskim. Po rozwiązaniu Südarkmee 24 I 1918 r. Oddział Kwatermistrzowski nr 9 został podporządkowany 2. Armii i 1 lutego rozwiązany⁵⁸.

W AGAD znajduje się 482 j.a. (6,50 mb.) z lat 1915–1918, w tym k. u. k. Etappengruppenkommando Nr. 7 / Etappengruppenkommando Nr. 9 z 1915 (372 j.a.), k. u. k. Quartiermeisterabteilung Nr. 9 z 1916 (46 j.a.) z 1917 (44 j.a.) i 1918 r. (16 j.a.). Akta tworzą serie, m.in. 1915 — Op. Nr (140 j.a., sygn. 1–129), J. Nr (127 j.a., sygn. 227–364), Nr (82 j.a., sygn. 130–214), referent spraw kolei żelaznych (Eisenbahnreferent — 6 j.a.); 1916 — Q. Op. Nr (16 j.a., sygn. 376–391), Q. Nr (15 j.a., sygn. 392–407), Q. J. Nr (10 j.a., sygn. 408–417), Eisenbahnreferent (2 j.a.); 1917 — Q. Op. Nr (13 j.a., sygn. 422–434), Q. Nr (16 j.a., sygn. 435–450), Q. J. Nr (2 j.a., sygn. 451–452), Stabsoffizier der Eisenbahnruppen (10 j.a., sygn. 453–463); 1918 — Q. Op. Nr (15 j.a., sygn. 465–489). Materiały archiwalne występują głównie w postaci rozporządzeń, okólników, ogłoszeń, telegramów, dzienników, sprawozdań i relacji, obwieszczeń namiestnika i komisarza rządowego. Są też szkice, plany

⁵⁷ A. Nowak, C. i k. Oddział Kwatermistrzowski nr 7 [w:] *Informator*, s. 516.

⁵⁸ *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, s. 25.

i mapy. Akta dotyczą m.in. spraw personalnych, sanitarnych, intendentury, kolei żelaznych, żniw, zaopatrzenia materialnego (Materielle Situation), jeńców wojennych i ich zatrudnienia, szpiegostwa⁵⁹.

W Kriegsarchiv w Wiedniu w zespole „9. Etappen-Gruppenkommando” znajdują się serie akt: Qu. Akten 1915 (10 j.a., sygn. 225–234), Intendantz 1915 (7 j.a., sygn. 235–241) oraz inne 1915 (2 j.a., sygn. 242–243). W zespole „9. Quartiermeisterabteilung” występują serie: Op. Akten 1916 (24 j.a., sygn. 244–267) oraz inne z lat 1916–1918 (72 j.a., kart. 268–340).

Oddział Kwatermistrzowski nr 14 (Quartiermeisterabteilung 14)

Komenda 1. Armii od 1914 r. operowała na froncie wschodnim. W końcu maja 1915 r. została przejściowo rozwiązana, a jej oddziały, jako Grupa Armii generała kawalerii von Kirchbacha, podporządkowano 4. Armii. Na początku czerwca 1915 r. 1. Armia została reaktywowana, a w lipcu 1916 r. ponownie rozwiązana. 15 VIII 1916 r. dawny Oddział Kwatermistrzowski nr 1 został przekształcony w Oddział Kwatermistrzowski nr 14. Podlegał on 4. Armii i zaopatrywał austriackie oddziały podporządkowane niemieckiej Grupie Armii Marwitz na Odcinku Lipa. Dnia 11 III 1917 r. Oddział Kwatermistrzowski nr 14 został przekształcony w Ekspozyturę Krystynopol⁶⁰.

Zespół Oddziału Kwatermistrzowskiego nr 14, znajdujący się w AGAD, tworzy 50 j.a. (0,60 mb.) z lat 1916–1917. Występują serie akt: Q. Op. Nr, Q. Nr, Q. Per. Nr, I. Nr. Akta dotyczą następujących dziedzin: organizacja służby etapowej, formacje marszowe i uzupełnianie wojsk, wytyczanie, budowa i ochrona kolei, zaopatrzenie w broń, amunicję i umundurowanie, służba inżynieryjno-saperska, służba taborowa i konie, służba rozpoznawcza na obszarze etapowym, poczta polowa, służba zdrowia, meldunki dzienne o sytuacji zaopatrzeniowej na obszarze działania Oddziału Kwatermistrzowskiego nr 14, sprawy administracyjne, regulacje dotyczące ludności cywilnej⁶¹.

W Kriegsarchiv (zespół / podzespół, patrz wyżej) przechowywane są opisy sytuacji materialnej „Materielle Situation der Quartiermeisterabteilung Nr. 14” z lat 1916–1917 (2 j.a., sygn. 2751–2752)⁶².

Ekspozytura Krystynopol (Expositur Kristynopol)

Komenda 4. Armii, działająca na froncie wschodnim, początkowo na odcinku „Lipa”, była zaopatrywana przez Oddział Kwatermistrzowski nr 14. Oddział ten został 11 III 1917 r. przekształcony w Ekspozyturę Krystynopol, która przejęła zadanie aprowizacji oddziałów 4. Armii, w tym także organizowanie zaplecza niemieckiej formacji „Falkenhayn”, wchodzącej w skład Grupy Armii gen. Linsingena⁶³.

⁵⁹ A. Nowak, C. i k. Oddział Kwatermistrzowski nr 9 [w:] *Informator*, s. 518–519.

⁶⁰ *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, s. 21–25.

⁶¹ H. Krajewska, Oddział Kwatermistrzowski nr 14 [w:] *Informator*, red. T. Zielińska, s. 149; A. Nowak, C. i k. Oddział Kwatermistrzowski nr 14 [w:] *Informator*, s. 514.

⁶² *Polonika*, s. 109.

⁶³ *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, s. 21, 24.

Zespół „Ekspozytura Krystynopol” przechowywany w AGAD tworzą 32 j.a. (1 mb.) z lat 1917–1918. Występują serie akt: Q. Nr, Q. Op. Nr, Res Nr, Q. I. Nr. Zachowane akta dotyczą następujących dziedzin: organizacja służby etapowej, formacje marszowe i uzupełnianie wojsk, wytyczanie, budowa i ochrona kolei, zaopatrzenie w broń, amunicję i umundurowanie, służba inżynieryjno–saperska, służba taborowa i konie, służba rozpoznawcza na obszarze etapowym, poczta polowa, służba zdrowia, dzienne meldunki o sytuacji zaopatrzeniowej na obszarze działania Ekspozytury Krystynopol, sprawy administracyjne⁶⁴.

W Kriegsarchiv w Wiedniu w zespole „4. Armeekommando–Qu. Abteilung”, w podzespole „Expositor Kristynopol” znajdują się serie akt: 1917 — Qu. P. Nr (4 j.a., sygn. 387–390), Qu. Nr (8 j.a., sygn. 391–398), Qu. Res. Nr (4 j.a., sygn. 402–405), Intendantz (15 j.a., sygn. 406–420); 1918 — Qu. Op. Nr (2 j.a., sygn. 432–433), Qu. Nr (1 j.a., sygn. 434) oraz inne (14 j.a., sygn. 399–401, 421–431). W podzespole „4. AEK — 4. AK–Qu.Abt.– Exp. Kristinopol” z lat 1915–1918 (17 j.a., sygn. 444–460), znajdują się akta z placówek terenowych żandarmerii (Łuck, Sokal, Lublin, Bochnia, Lubaczów, Kamień, Delatyn, Rawa Ruska, Drohobycz, Chełm).

Oddział Kwatermistrzowski nr 16 (Quartiermeisterabteilung 16)

Oddział Kwatermistrzowski nr 16 został utworzony 5 XI 1916 r. w celu zaopatrzenia austro–węgierskich oddziałów wojskowych, działających przy 9. armii niemieckiej. Został on przydzielony do 15. niemieckiej Inspekcji Etapów w Hermannstadt. Pod względem wojskowym i operacyjnym był podporządkowany komendzie 9. armii niemieckiej, natomiast w sprawach administracyjnych austriackiej Naczelnej Komendzie Armii w Cieszynie. Od lipca 1918 r., wraz ze sztabem c. i k. 92. dywizji piechoty, tworzył 16. Komendę Generalną. Oddział działał na terenie Węgier i Rumunii⁶⁵.

Przechowywana w AGAD część zespołu „Oddziału Kwatermistrzowskiego nr 16” tworzy 12 j.a. (0,30 mb.) z lat 1916–1917, dotyczących głównie Siedmiogrodu. Większość akt (sygn. 1–11) należy do serii akt operacyjnych Q. Op. Nr. Dotyczą one głównie następujących dziedzin: organizacja służby etapowej, formacje marszowe i uzupełnianie wojsk, wytyczanie, budowa i ochrona kolei, zaopatrzenie w broń i amunicję, służba inżynieryjno–saperska, służba samochodowa i taborry, służba weterynaryjna, żandarmeria polowa, służba bezpieczeństwa i rozpoznawcza w obszarze etapowym, cenzura, poczta polowa, duszpasterstwo polowe, służba zdrowia, sprawy personalne, meldunki o sytuacji materialnej, stosunki z władzami cywilnymi, sprawy administracyjne. W skład 1 j.a. (sygn. 12) wchodzi akta intendentury — zaopatrzenie w żywność, mundury, finanse, wyposażenie techniczne⁶⁶.

⁶⁴ H. Krajewska, *Ekspozytura Krystynopol* [w:] *Informator*, red. T. Zielińska, s. 149; A. Nowak, *Ekspozytura Krystynopol* [w:] *Informator*, s. 514–515.

⁶⁵ *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, s. 25.

⁶⁶ H. Krajewska., *Oddziały kwatermistrzowskie armii austriackich* [w:] *Przewodnik*, s. 706–714; A. Nowak, *C. i k. Oddział Kwatermistrzowski nr 16* [w:] *Informator*, s. 520–521.

W Kriegsarchiv w Wiedniu znajduje się podzespół „Quartiermeisterabteilung 16”, a w nim serie: 1916 — Qu. Nr (6 j.a., sygn. 535–540) i inne akta (6 j.a., sygn. 541–546); 1917 — Qu. Akten (8 j.a., sygn. 547–554) oraz inne akta z lat 1917–1918 (23 j.a., sygn. 555–577). W serii „Materielle Situationen” (zespół / podzespół, jak wyżej) występują raporty „Materielle Situation der Quartiermeisterabteilung Nr. 16” z lat 1917–1918 (2 j.a., sygn. 2753–2754)⁶⁷.

Komendy Generalne 4. i 7. (Generalkommando 4., 7.)

W wyniku ofensywy wojsk państw centralnych 22 VI 1915 r. 2. armia pod dowództwem gen. Edwarda Böhm–Ermollego zajęła Lwów. Komenda 2. armii opuściła Lwów, by w marcu 1918 r. dotrzeć do Odessy, gdzie dotrwała do końca wojny. W miejsce Komendy 2. armii przybyła do Lwowa 4. Komenda Generalna (4. Generalkommando) dowodzona przez gen. Wezera, a następnie gen. Goigingera. Została ona utworzona z Komendy X Korpusu i 4. Oddziału Kwatermistrzowskiego — resztek 4. armii arcyksięcia Józefa Ferdynanda, rozwiązanej 15 III 1918 r. Podlegały jej ekspozytury, m.in. we Włodzimierzu Wołyńskim (Etappengruppenkommando Włodzimierz Wołyński) i w Czerniowcach⁶⁸. Komendy generalne, mające zakres działania komendy etapów, utworzono dnia 4 IV 1918 r. rozkazem AOK Op. Nr. 141 260⁶⁹. W skład c. i k. 4. Komendy Generalnej wchodziły m.in. oddziały spraw osobowych i uzupełnień, krajowy komisariat cywilny i intendentura. Do jej kompetencji należały także sprawy wywiadowcze. Utworzono przy niej urząd wywiadowczy we Lwowie (N–Stelle Lemberg) pod kierownictwem mjr. Hermana, który przetrwał do przewrotu listopadowego w 1918 r.⁷⁰ Komendy, oddziały i zakłady 4. Komendy Generalnej, podlegające Ekspozyturze we Włodzimierzu Wołyńskim, stacjonowały także na zachód od Bugu, na terenach wchodzących w zakres kompetencji c. i k. Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Polsce⁷¹. 1 IX 1918 r. część została podporządkowana Militärgeneralgouvernement w Polsce, niektóre rozwiązane, a pozostałe przydzielone Komendzie Grupy Etapów we Włodzimierzu Wołyńskim⁷².

⁶⁷ *Polonika*, s. 109.

⁶⁸ *Inventar des Kriegsarchivs Wien*, t. 2, s. 21; R.W., *Austriacki wywiad wojskowy we Lwowie*, t. 2, s. 847–888.

⁶⁹ Kriegsarchiv (dalej: KA) Wien, Armeeeoberkommando (dalej: AOK), Verbindungs Offiziere, sygn. 3896. K.u.k. Armeeeoberkommando, Op. Nr 141 856, Bezeichnung des Kmdten eines Gen. Kmdos, Baden, 13. Mai 1918.

⁷⁰ R. W., *Obrona Lwowa*, t. 2, s. 855.

⁷¹ AGAD, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 401. K.u.k. Militärgeneralgouvernement (dalej: MGG) in Polen, Nr. 10151, 19 VI 1918. K.u.k. 4. General Kommando, Nr. 30880, Formationen des 4. Gen. Kmdos im MGG Bereiche, 28 V 1918; K.u.k. 4. General Kommando, Nr. 30880/1, Formationen des 4. Gen. Kmdos im MGG Bereiche, 14 VI 1918; tamże, sygn. 402. K.u.k. MGG in Polen, Gstb. Präs. Nr. 11246, 7VII 1918. K.u.k. 4. Generalkommando, Nr. 33000/3, 2. Berechtigung zur Kriegsgliederung des 4. GeneralKmdos, 29 VI 1918.

⁷² AGAD, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Polsce, sygn. 407. K.u.k. MGG in Polen, Gstb. Präs. Nr. 14900, 2 IX 1918. K.u.k. 4. Generalkommando Expositur, Nr. 13 362/Bef., Unterstellung von Formationen des 4. GK. im MGG Bereiche, 27 VIII 1918.

15 IV 1918 r., po rozwiązaniu 7. Komendy Armii na jej miejsce pojawiła się IX Komenda Korpusu, która razem z 7. Oddziałem Kwatermistrzowskim utworzyła 7. Komendę Generalną (7. Generalkommando). Działała ona bardzo krótko, gdyż 15 VI 1918 r. szef Sztabu Generalnego wydał rozkaz jej rozwiązania. Jej obszar działania, jak również zadania, przejęła 4. Komenda Generalna. Materialne zabezpieczenie wszystkich formacji na dotychczasowym obszarze 7. Komendy Generalnej przejęła Ekspozytura Czerniowce 4. Komendy Generalnej⁷³.

Akta Komend Generalnych 4. i 7. wchodziły początkowo w skład zespołu tzw. „XI Korpusu we Lwowie”. Po jego uporządkowaniu zostały one wydzielone i utworzono z nich nowy zespół, który obecnie znajduje się w trakcie opracowania. Tworzą go akta rachunkowe z lat 1917–1918 powstałe w wyniku działalności różnych jednostek etapowych, zapasowych i kwatermistrzowskich Komend Generalnych 4. i 7., m.in. szpitale polowe, bataliony etapowe landszturmu, kompanie budowlane, kompanie zaopatrzenia itd. Jest to pozostałość rachunkowości i likwidatur w postaci dzienników zaopatrzenia (Verpflegsrapportjournal), kart zaopatrzenia (Verpflegsztettel), wykazów należności pieniężnych (Ausweis über Geldgebühren), wykazów należności (Ausweis über Gebühren), otwartych rozkazów podróży (Offener Befehl), kart żołdu (Löhnungszettel), poświadczeń urlopu (Urlaubsschein).

W Kriegersarchiv w Wiedniu, w zespole „4. Armeekommando–Quartiermeisterabteilung” znajdują się serie akt z 1918 r.: rezerwy komunikaty (Res. Verlautbarungen d. 4. Gen. Kmdos), ogólne komunikaty (Allg. Verlautbarungen d. 4. Gen. Kmdos), rezerwy rozkazy (Res. Gen. Kmdo Befehle), rozkazy (Gen. Kmdo Befehle), załatwienia rezerwatów 4. Komendy Generalnej (Res Abfertigungen d. 4. Gen. Kmdos), załatwienia spraw 4. Komendy Generalnej (Abfertigungen d. 4. Gen. Kmdos), załatwienia spraw formacji powracających do kraju (Abfertigungen für Heimkehrformationen), poczta polowa 4. Komendy Generalnej (Feld–Post–Dion. des 4. Gen. Kommandos) (2 j.a., sygn. 351–352). W serii „Materielle Situationen” występują także „Materielle Situation des 4. Generalkommandos” 1918, m.in. Etp. Gruppenkommando Włodzimierz Wołyński (1 j.a., sygn. 2704) i „Materielle Situation des 7. Generalkommandos” z 1918 r. (1 j.a., sygn. 2724)⁷⁴. W zespole „7. Armeekommando–Qu. Abt.” występują akta Generalkommando Res. Nr. (1 j.a., sygn. 637) i akta 7. General Kommando z 1918 r. (2 j.a., sygn. 638–639).

Komendy Stacji Etapowych (Etappenstationskommando)

Komendy stacji etapowych były najniższymi organami służby etapowej. Powoływano je w większych miejscowościach, ważnych ze względu na przebiegające przez nie drogi dowozowe i szlaki łączności. Do zadań komend stacji etapowych należało m.in. ubezpieczenie wyznaczonego terenu, służba wywiadowcza, ochrona

⁷³ KA Wien, AOK, Verb. Offiziere, kart. 3896. K.u.k. Armeeeoberkommando, Q. Nr. 101 819, Auflösung des 7. Gen. Kmdos — Neuaufrstellung des XI. Krps. Kmdos und der Expositur Czernowitz des 4. Gen. Kmdos, 3. Juni 1918; *Inventar des Kriegersarchivs Wien*, t. 2, s. 22.

⁷⁴ *Polonika*, s. 109.

obiektów, utrzymywanie łączności, służba medyczna oraz gospodarcza eksploatacja danego obszaru.

Zespół przechowywany w AGAD liczy 316 j.a. (7,50 mb.) z lat 1914–1918, wydzielonych z pozostałości archiwalnej komend etapowych i oddziałów kwatermistrzowskich działających na ziemiach południowej Polski, m.in. w Brodach, Brzeżanach, Gorlicach, Kołomyi, Lwowie, Lublinie, Nowym Sączu, Przeworsku, Rzeszowie, Zakopanem i Zamościu. Występuje korespondencja, telegramy, meldunki, raporty, spisy rannych, poległych, jeńców i aresztowanych. Akta dotyczą służby wywiadowczej, spraw drogowych, posterunków żandarmerii, spraw rachunkowych, zakupu furazżu, zezwoleń urlopowych⁷⁵.

W wiedeńskim Kriegsarchiv, w podzespole „1. Armees-Quartiermeisterabteilung” występują akta komend głównych stacji etapowych E. Hpt. St. Kmdo I — VII 1915–1917, m.in. Sokal, Skalbmierz, Wiślica, Żółkiew, Nadbrzezie, Stopnica, Szydłów, Sandomierz, Staszów, Radziechów (19 j.a., sygn. 618–636) i komend stacji etapowych (Etappen Stations-Kommando) 1914–1915, m.in. Nisko, Chrzanów, Mielec, Nowy Sącz, Zamość, Jarosław, Włodzimierz Wołyński (10 j.a., sygn. 637–646). W podzespole „2. Armeekommando-Qu. Abt. 2” występują komendy stacji etapowych — Ożydów, Zabłotecznno, Lwów 1916 (3 j.a., sygn. 619–621), księgi kancelaryjne — Olesko, Radziechów, Lwów 1917 (2 j.a., sygn. 685–686). W podzespole „4. AEK — 4. AK-Qu.Abt.-Exp. Kristinopol” z lat 1917–1918 znajdują się akta i księgi służbowe komend stacji etapowych w Nowym Sączu i Łańcucie (5 j.a., sygn. 461–465). Natomiast w podzespole „7. Armeekommando-Qu. Abt.” występują rozkazy komendy stacji etapowej w Śniatyniu 1917/1918 (1 j.a., sygn. 646).

*

Omówione powyżej austriackie zespoły wojskowe przechowywane w AGAD stanowią istotne uzupełnienie materiałów znajdujących się w Kriegsarchiv w Wiedniu. Wypada mieć nadzieję, że powyższe zestawienie ułatwi pracę użytkownikom korzystającym z zasobu obydwu archiwów i przyczyni się do postępu w badaniach nad historią wojskowości monarchii habsburskiej od połowy XVIII do początków XX w.

Jerzy Gaul, The importance of the holdings of the Central Archives of Historical Records for the study of military history of the Habsburg Monarchy from the mid 18th to early 20th century

Summary

The holdings of the Central Archives of Historical Records in Warsaw contains numerous fonds of offices and institutions of the Habsburg monarchy from the late 18th century to 1918, that were created after the Polish partitions of 1772 and of 1795. In addition to residues of the acts of authorities of the central civil administration, there are materials

⁷⁵ H. Krajewska, *Komendy Stacji Etapowych austriackich* [w:] *Informator*, red. T. Zielińska, s. 152; H. Krajewska, *Komendy Stacji Etapowych* [w:] *Przewodnik*, s. 715–718; A. Nowak, *Komendy Stacji Etapowych armii austriackiej* [w:] *Informator*, s. 521–522.

of the archival military institutions: territorial commands established after the occupation of Galicia, and later repeatedly transformed: general commands, commands of the corps, and military commands based in Krakow and Lviv, moreover, there are materials of the Austro-Hungarian army operational units and their quartermaster's services from World War I, fighting in the Eastern front, including Galicia and the Polish Kingdom (staging area commands⁷⁶, quartermaster units and general commands) and the occupation authorities — military governorates in Kielce and Piotrków (1915) and the Military Governor of Lublin (1915–1918).

The Austrian State Archives in Vienna (Österreichisches Staatsarchiv in Wien) is an important place to store documents that were produced by institutions and agencies operating in the Habsburg monarchy on the Polish lands. Thus, the need arises to determine which parts of the fonds are located in Warsaw, and which in Vienna. The article discusses 20 fonds of military records stored in AGAD. In cases where parts of the fond are also in the Austrian State Archives in Vienna, a place of storage is given along with a brief description.

⁷⁶ German, original name: *Etappenkommando*; consisted of chief of staff, health service, department of justice, field mail, as well as referees for the artillery, sappers, fortifications, communications, construction. In other words, it was a quartermaster department in the army. *Etappenkommados* existed to 1915, then the name was changed to quartermaster section (*Quartiermeisterabteilung*).